

Marcadors conversacionals en la traducció literària alemany-català: *also* i *na* a *Jeder stirbt für sich allein*

Alejandro González Villar (Bonn)
Blanca Arias Badia (Barcelona)

Summary: Pragmatic markers pose a challenge for professional translators, since they are signs of fictive orality, i.e. a literary device whereby authors try to confer plausibility to their dialogue. Scarce studies have been devoted to the literary translation of these units from German into Catalan. The goal of the present corpus-based study is to explore the behaviour and translation of two specific markers, i.e. *also* and *na*, in Hans Fallada's novel *Jeder stirbt für sich allein* (1946) and Monton's translation of the text (2011), from both a qualitative and a quantitative approach. Pragmatic annotation has been undertaken for all of the occurrences of each marker, as well as the solutions provided, in order to account for patterns in the literary usage and translation of these units.

Keywords: Pragmatic markers, grammaticalization, pragmaticalization, *na*, *also*, fictive orality, literary translation, conversational, corpus-based research ■

■ 1 Introducció¹

Des de la publicació *Discourse markers* de Schiffrin l'any 1987, els marcadors pragmàtics² han estat objecte de nombrosos estudis procedents de diferents marcs teòrics i, fins i tot, disciplines.³ Dins l'àmbit que ens ocupa, els

-
- 1 Volem agrair al traductor Ramon Monton haver-nos fet arribar una còpia digitalitzada de la versió catalana de la novel·la de Fallada. Igualment, fem constar que la participació de Blanca Arias Badia en aquesta recerca ha rebut el suport del programa de Formació de Profesorado Universitario del MECED (ref. FPU13/01805).
 - 2 Lingüistes com ara Gili Gaya ([1943] 1998: 325–331) ja havien fet referència a l'existència d'aquest tipus d'unitats molt abans, tot i que de manera més superficial i sense dur a terme una sistematització dels trets principals ni un intent de classificació.
 - 3 Així, per exemple, trobem estudis com els de Portolés (1998), en els quals s'analitzen els marcadors des de la teoria de la rellevància i la teoria de l'argumentació, o bé els de Brinton (1996) i Cuenca (2004; 2006; 2008; 2011) des de la teoria de la gramaticalització, o els de Fuentes Rodríguez (1987) i Martín Zorraquino / Portolés (1999) des d'una perspectiva gramatical. Els marcadors també han estat tractats en estudis sobre la lin-

Estudis de Traducció, els marcadors han copsat l'atenció dels especialistes, ja que en el text de partida constitueixen un tret d'oralitat fictícia que suposa un repte per als professionals (González Condom, 2001; 2004; 2012; Matamala, 2008; Mattsson, 2009; Métrich / Faucher, 2009; Aja Sánchez, 2013). No obstant això, són escassos els estudis que han aprofundit en una anàlisi tant qualitativa com quantitativa de la traducció de marcadors específicament conversacionals en la combinació de llengües alemany-català.⁴ És per això que aquest treball es proposa de contribuir a emplenar aquest buit arran de l'anàlisi del comportament de dos marcadors, *na* i *also*, en una novel·la alemanya, així com de les seves traduccions al català.

La tria de les unitats *na* i *also* es deu a la seva alta freqüència d'aparició en el text de partida del corpus paral·lel; de fet, són els dos marcadors conversacionals amb més ocurrencies en els fragments dialògics i en la veu del narrador de l'obra estudiada.⁵ Així mateix, la bibliografia especialitzada ja ha establert que són marcadors prototípics de la llengua parlada (Zifonun *et al.*, 1997; Auer / Günthner, 2005; Alm, 2007; Métrich / Faucher, 2009); les caracteritzacions d'aquests autors pel que fa a les funcions dels marcadors han estat un punt de partida necessari per al nostre estudi de cas.

El motiu essencial per a l'elecció de *Jeder stirbt für sich allein* com a corpus d'estudi és el fet que l'any 2015 es va publicar una tesi doctoral sobre la traducció dels marcadors pragmàtics que tenia com a objecte d'estudi l'obra de Hans Fallada (González-Villar, 2015). Aquesta tesi, però, no aportava resultats quantitatius pel que feia a la presència dels marcadors conversacionals en el corpus analitzat, ja que no s'havia treballat amb les obres completes digitalitzades, sinó amb fragments seleccionats. Així doncs, aquí pretenem, d'una banda, aprofundir en l'estudi qualitatiu de les funcions de dos marcadors concrets, *na* i *also*; i, de l'altra, fer servir la metodologia de la lingüística de corpus per extreure dades quantitatives pel que fa a la seva freqüència d'aparició en el text de partida i les solucions de traducció aportades en llengua catalana.

güística de text (Casado Velarde, 1995) o l'anàlisi conversacional (Briz / Hidalgo, 1998) així com des de la ciència cognitiva (Montolío, 1998; 2001).

- 4 Bartoll (2010) dedica una secció del seu treball sobre oralitat fictícia a l'estudi de la subtitulació de marcadors alemany-català. Diversos treballs a Brumme (2008), així com Bernal (2012), s'ocupen igualment del tema de l'oralitat fictícia en la traducció entre aquest parell de llengües. Robles i Sabater (2016) contrasta usos de marcadors en aquestes dues llengües, malgrat que no estudia un corpus de traduccions, sinó de premsa escrita de producció pròpia en cadascuna de les llengües.
- 5 Dada obtinguda com a fase prèvia a l'anàlisi aquí presentada, mitjançant un llistat de paraules generat amb l'eina AntConc®.

■ 2 Els marcadors conversacionals com a trets d'oralitat fictícia

Els marcadors conversacionals són un element distintiu entre les marques d'oralitat fictícia dels textos (Arias Badia, 2011; González Villar, 2015). En aquest apartat presentem les definicions operatives dels conceptes d'oralitat fictícia i marcador pragmàtic que serveixen de base per al nostre estudi.

■ 2.1 L'oralitat fictícia

El lingüista alemany Paul Goetsch (1985: 202) va ser el primer a utilitzar el terme *fingierte Mündlichkeit* en la seva recerca. Amb aquest terme, Goetsch fa referència a manifestacions lingüístiques diverses, prototípicament associades a fenòmens de l'oralitat, que es troben en els textos literaris. Tal com apunta Brumme (2008: 22), la finalitat d'aquestes empremtes d'oralitat no és una altra que evocar situacions versemblants en un mitjà —el gràfic— que no és el propi per a l'intercanvi comunicatiu immediat i espontani. Així, doncs, l'oralitat fictícia és un mecanisme per mitjà del qual els autors confereixen vivacitat a les seves creacions literàries; contribueix, així, a una “ilusión de autenticidad” (Brumme, 2012: 13).

A les obres literàries, els trets lingüístics resultants d'aquesta voluntat d'evocació de l'oralitat apareixen típicament en diàlegs escrits en estil directe, en el monòleg interior o bé en la veu del narrador en primera persona. Es manifesten en l'ús d'una llengua amb marques diatòpiques i diastràtiques per part dels personatges (la llengua col·loquial, el dialecte, l'idiolecte, etc.; Goetsch, 1985: 202; Cadera, 2002: 20; Brumme, 2012: 14).

Seguint Freunek (2007: 26), cal remarcar que, tot i que l'oralitat fictícia està estretament lligada a —fins i tot, inspirada en— l'oralitat quotidiana i real, no hem de considerar la primera com una còpia o reproducció perfecta de la segona, sinó que la realitat ha de representar únicament “un punt de referència” per al creador literari. Així ho expressava també Goetsch (1985: 202) en el seu treball pioner:

Mündlichkeit in geschriebenen Texten ist nie mehr sie selbst, sondern stets fingiert und damit eine Komponente des Schreibstils und oft auch der bewußten Schreibstrategie des jeweiligen Autors.

■ 2.2 Els marcadors pragmàtics

La proliferació de treballs que tracten els marcadors i aspectes limítrofs condueix a una delimitació del concepte de marcador pragmàtic per a les necessitats de la recerca que presentem aquí. Si bé la bibliografia especialitzada no ha arribat a una definició consensuada de marcador, les aportacions dels autors conflueixen a caracteritzar-los com a unitats invariables morfològicament que, des del punt de vista prosòdic, es troben limitades com a incisos per a l'entonació —a l'escriptura això queda reflectit a través de comes—. A més a més, són elements extrapredicatius, és a dir, que no estan integrats a l'oració i presenten un significat de processament des del punt de vista semàntic (Martín Zorraquino / Portolés, 1999; Imo, 2012; 2013).

Creiem que el terme més adient en el marc del nostre estudi és el de marcador pragmàtic conversacional, ja que els marcadors actuen a nivell pragmaticodiscursiu i en el cas que ens ocupa són unitats que contribueixen a la versemblança dels diàlegs ficticis. En treballs previs hem proposat una definició pròpia del concepte de marcador pragmàtic que té en compte aquesta caracterització:

Unitats morfosintàcticament invariables que ocupen posicions generalment perifèriques a l'enunciat en el qual apareixen i que són el resultat d'un procés de canvi unidireccional (pragmaticalització) a través del qual han adquirit noves funcions a nivell discursiu, deixant de banda parcialment o totalment el seu significat referencial (si en tenien). Aquests elements poden englobar-se en dos grans grups segons la seva funció: 1) textuals i 2) interpersonal. La inclusió d'un marcador en un dels grups no l'exclou de l'altre a causa de la naturalesa polifuncional que caracteritza aquestes unitats, és a dir, un marcador la funció principal del qual és la d'interacció també pot servir per donar una certa estructura a la conversa, com és el cas dels elements que serveixen per marcar el torn de paraula. (González Villar, 2015: 149; traducció dels autors adaptada per a la finalitat d'aquest article)

En relació amb els marcadors, un aspecte que s'ha estudiat a fons ha estat la pragmaticalització.⁶ Es tracta del procés unidireccional de les uni-

6 Alguns treballs (Cuenca, 1996; 2002; Wischer, 2000; Matamala, 2004) es refereixen a aquest procés fent servir el terme *gramaticalització* tot i reconèixer el nivell discursiu en què actuen els marcadors. No obstant això, la definició tradicional de gramaticalització és una altra, tal i com es pot trobar en els teòrics Meillet ([1912] 1921: 131: "le passage d'un mot au rôle d'élément grammatical") i Kurylowicz (1965: 69; 1975: 52), qui afirma que és aquest un procés consistent "in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a less grammatical to a more grammatical status".

tats que adopten un paper en el nivell pragmaticodiscursiu (Erman / Kot-sinas, 1993; Aijmer, 1997; Ridruejo Alonso, 2002; Günthner / Mutz, 2004; Mroczynski, 2012; 2013). Afecta les unitats *na also*, *na ja*, *na denn* i *na schön* que tractem en aquest article com a complementàries de l'anàlisi del marcador *na*. En tots els casos, són expressions compostes que exerceixen funcions diferents quan cadascun dels elements que les formen apareixen de forma combinada o individualment.

■ 3 Metodologia: corpus d'anàlisi i enfocament

L'estudi dels marcadors a la novel·la de Fallada, així com de la seva traducció a la versió de Monton, s'ha dut a terme fent servir la metodologia dels estudis descriptius de la traducció basats en corpus. A grans trets, aquest enfocament adopta la lingüística de corpus com a eina metodològica per a l'estudi de les traduccions. Aquesta secció dedica un primer apartat a la presentació de l'obra literària que constitueix el corpus i, a continuació, detalla les fases en què s'ha desenvolupat la recerca, així com les eines emprades i les preguntes plantejades.

■ 3.1 La novel·la de Fallada

S'ha compilat i alineat un corpus paral·lel alemany-català que conté la novel·la completa *Jeder stirbt für sich allein* (1946) en les versions en ambdues llengües. El nombre de paraules (*tokens*) de la versió de partida és 191.137, mentre que el text d'arribada té una extensió de 213.082 *tokens*.

La novel·la *Jeder stirbt für sich allein* (1946) de Hans Fallada tracta la temàtica del nazisme. La història descrita per l'autor alemany se centra en la lluita d'un matrimoni contra el règim nacionalsocialista. La trama descriu com Otto i Anna Quangel, després d'haver perdut el seu fill, reparteixen postals amb missatges i eslògans en contra de les injustícies i la barbàrie perpetrades pel règim de Hitler. Aquesta situació s'allarga durant dos anys (1940–1942), fins que la Gestapo segueix la pista de la parella i l'arresta després d'un escorcoll domiciliari. Tots dos personatges acabaran sent jutjats i condemnats a mort per traïció.

El traductor Ramon Monton en va publicar la versió catalana l'any 2011, a Edicions de 1984. La va titular *Sol a Berlín*.

■ 3.2 Un estudi descriptiu basat en corpus

L'anàlisi de la novel·la presentada a la secció anterior s'ha dut a terme en el marc dels estudis descriptius de la traducció (cf. Holmes, [1972] 2004). La finalitat dels estudis descriptius és ampliar el coneixement sobre l'activitat traductora arran d'una metodologia empírica, sistemàtica i rigorosa, i en cap cas avaluadora, d'aproximació a les dades. Típicament, l'objectiu dels estudis és fer servir les dades quantitatives obtingudes per observar tendències i normes de traducció tal com les entenia Toury (1995), és a dir, patrons de comportament per part dels professionals més o menys establerts en la pràctica traductora.

Més concretament, hem dut a terme un estudi de la traducció basat en corpus. Així, hem fet servir les eines específiques de la lingüística de corpus per a l'estudi d'un fenomen específic en textos de partida i traduïts (cf. Laviosa, 2003; Olohan, 2004). Dins d'aquest marc, la nostra anàlisi s'ha desenvolupat en les fases següents:

- a) compilació del corpus paral·lel: extracció de dades i alineació dels textos amb AlignAssist®;
- b) extracció de llistats de paraules per ordre de freqüència d'aparició, amb AntConc®, per tal d'identificar els marcadors conversacionals més rellevants de la novel·la (*na* i *also*);
- c) identificació dels marcadors en context en el text de partida, així com de la seva traducció;
- d) anàlisi qualitativa de funcions dels marcadors amb el suport de la bibliografia especialitzada;
- e) disseny d'etiquetes per a l'anàlisi quantitativa del corpus, a partir de les conclusions de l'anàlisi qualitativa;
- f) anotació manual dels marcadors mitjançant etiquetes (posició sintàctica, funció, to de l'enunciat en què apareix);
- g) reanotació per garantir la no-diversificació de criteris entre els anotadors (*inter-annotator agreement test*);
- h) anàlisi quantitativa a partir de combinacions de filtres de dades.

Aquests passos ens han permès de respondre les preguntes de recerca següents: 1) quin comportament tenen els marcadors *also* i *na* en el text de partida?; 2) quina és la freqüència amb què trobem aquestes funcions dels marcadors?; 3) en quina posició apareixen dins de l'oració?; 4) en quin tipus d'enunciats els trobem, pel que fa al to del personatge que els fa servir? (establiment del tipus de clàusula i etiqueta de to); 5) com es tradueixen?

xen els marcadors estudiats?; 6) es poden inferir patrons de comportament per part del traductor en la tria de solucions de la traducció al català?

■ 4 Anàlisi dels marcadors *also* i *na* al text de partida

El punt de partida per a la delimitació de les funcions dels marcadors estudiats han estat Zifonun *et al.* (1997), Métrich / Faucher (2009) i Alm (2007). Els primers recullen la interjecció *na* amb tres funcions principals: la de presa de contacte, la de discrepància i la de continuïtat. Aquesta unitat pot tenir autonomia suprasegmental, tot i que no necessàriament sempre la té. En moltes ocasions aquesta unitat apareix en combinació amb altres com a part de la mateixa estructura entonativa (Zifonun, 1997: 396–402). Métrich / Faucher (2009: 53–74) i Alm (2007: 63–157) elaboren una classificació de funcions de la unitat *also* i especifiquen els diferents contextos en els quals es pot emprar el marcador: en destaquem les funcions de corrector, reformulador i organitzador dins el torn de paraula.

En aquest apartat descrivim els resultats de la nostra anotació pragmàtica dels marcadors a la novel·la de Fallada. Si bé les obres que acabem de presentar han guiat l'anàlisi realitzada, els resultats aporten dades sobre el comportament dels marcadors a Fallada que no estan recollides en aquests treballs. L'interès de l'anàlisi, doncs, radica en el fet que es tracta d'un estudi de cas concret que se circumscriu al marc dels estudis sobre oralitat fictícia en la literatura. Després d'una panoràmica general sobre el tipus de clàusula en què trobem els marcadors analitzats a la novel·la, així com del seu grau d'ocurrència, ens centrem en les funcions dels marcadors identificades a la novel·la.

La Taula 1 mostra la presència de tots dos marcadors en oracions declaratives, exclamatives i interrogatives. El fet que oracions exclamatives i interrogatives suposin més de la meitat dels contextos analitzats dóna pistes sobre l'expressivitat que Fallada buscava conferir als fragments dialògics del text en fer ús d'aquestes unitats.

marcador/tipus de clàusula	declaratives	exclamatives	interrogatives	total
<i>also</i>	82	44	48	174
<i>na</i>	41	33	27	101

Taula 1. Ocurrencies dels marcadors en cada tipus de clàusula, en contextos dialògics de la novel·la.

El marcador *also* presenta 174 ocurrencies en diàleg o monòleg interior a *Jeder stirbt für sich allein*. L'anotació manual del corpus ha revelat, en primer lloc, la tendència de Fallada a fer-lo servir en posició inicial de l'oració (en un 56% dels casos). En segon lloc, que a la novel·la típicament s'utilitza com a marcador d'inici de cloenda d'una conversa, ja sigui per recapitular el que s'ha dit o bé simplement per acomiadar-se de l'interlocutor. I, en tercer lloc, que en la majoria de casos (63 %) es fa servir en enunciats que tenen un to incisiu, d'insistència o retret cap a l'interlocutor. A § 4.1 presentem aquests i altres resultats de forma més detallada.

El marcador *na* es dóna 101 vegades en diàlegs a la novel·la. En 71 ocurrencies apareix davant de l'enunciat principal, com a element extraoracional, separat per una coma, i 4 vegades ho fa al començament de clàusula, però sense anar seguit de cap signe de puntuació. En els altres 26 fragments dialògics, Fallada emprà aquesta unitat com a enllaç discursiu en les intervencions dels personatges. En aquests casos, la posició dins dels enunciats respectius és intraoracional. Zifonun *et al.* (1997: 396–402) indiquen que aquest marcador es fa servir en posició inicial o bé com a continuador discursiu; la posició final no queda recollida en el seu treball, ni n'hem trobat exemples en la nostra anàlisi, els resultats de la qual es recullen a § 4.2.

■ 4.1 Funcions del marcador *also*

Arran de la revisió bibliogràfica i de l'anàlisi qualitativa de les unitats en context, s'han establert un total de 6 etiquetes sobre el comportament pragmàtic del marcador *also*: 'recapitular' (Alm, 2007: 94–97), 'acomiadarse', 'expressar consecució' (Konerding, 2002: 317–324; Alm, 2007: 135–139), 'concedir', 'introduir idea nova' (Alm, 2007: 92–93) i 'reformular' (Alm, 2007: 68–71, 71–2; Robles i Sabater, 2012: 163). En mostrem la distribució en freqüències absolutes a la figura 1. Addicionalment, s'han computat sota l'etiqueta 'altres' els usos del marcador que presentaven menys de 2 ocurrencies; per exemple, a (1) veiem com la resposta del personatge repeteix l'ús del marcador amb valor merament incisiu, en una reformulació sarcàstica. Aquí, la traducció no opta per un marcador pragmàtic, sinó que recorre a la reiteració de l'adverbi *no*.

- (1) [DE] »Sie haben also keinen Besuch?«
 »Ich habe *also* keinen Besuch. [p. 353]

[CA] —O sigui que no té visita?
 —No, no tinc visita. [p. 340]⁷

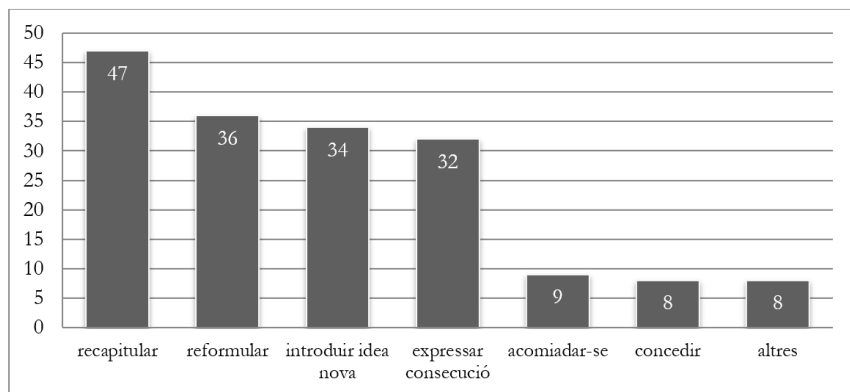

Figura 1. Funcions del marcador *also* al corpus estudiat.

Cal precisar que algunes de les funcions especificades se solapen en contextos concrets. Per a la quantificació dels resultats, en aquests casos hem optat per decidir quina era la funció més rellevant del marcador en qüestió. A continuació presentem una selecció d'exemples de les diferents funcions d'*also* identificades, així com dades sobre els contextos en què s'activen a l'obra de Fallada.

Alm (2007) i Métrich / Faucher (2009) fan èmfasi en el valor organitzador del discurs del marcador *also* (cf. Imo 2013: 176–184). Al corpus analitzat, és freqüent de trobar-lo al paràgraf final d'un diàleg entre dos o més personatges, amb un valor recapitulador del contingut de la conversa que s'acaba de representar. El punt del text en què apareix el marcador facilita que aquesta funció recapituladora se solapi en certs casos amb d'altres funcions que sovint compleix el marcador, com ara la de reformulador o la d'encapçalament de comiat. A l'exemple (2) trobem un cas prototípic d'aquestes funcions combinades del marcador, reforçada pel participi pragramaticalitzat *abgemacht* (*entesos*, a la versió catalana):

7 Incloem la traducció catalana de Monton per a cadascun dels fragments per facilitar-ne la lectura, tot i que no ens aturem a comentar-la en aquest apartat, ja que l'apartat 5 es dedica específicament a les solucions de traducció adoptades.

- (2) [DE] [...] Wenn wir hier das nicht wüssten, wer soll's denn sonst wissen? Nicht mal der liebe Gott! *Also*, abgemacht, ich schicke Ihnen eine Karte zur Hinrichtung. Heil Hitler! [p. 213]
- [CA] [...] Aquí arribem a conèixer la gent millor que Déu i tot! Molt bé, doncs quedem entesos: li enviaré una invitació per a l'execució. Heil Hitler! [p. 207]

A més d'exercir de reformulador i recapitulador, que en conjunt suposen el 47,7 % dels usos d'*also* a l'obra de Fallada, el marcador es fa servir en 34 ocasions (19,54 % de casos) per introduir idees noves —no aparegudes abans en el diàleg entre personatges—. Destaquen els casos en què la idea nova pren forma de pregunta, proposta o exhortació per part d'un dels personatges cap a l'interlocutor, tal com ocorre en els exemples (3) i (4).

- (3) [DE] Na ja, Sie oller Fuchs, *also* trinken wir noch einen! [p. 269]
- [CA] Molt bé, gat vell, prenguem una altra copa! [p. 261]
- (4) [DE] *Also*, wie ist das, warum haben Sie Ihr Amt niedergelegt? [p. 600]
- [CA] Però digui'm: per què va abandonar el seu càrrec? [p. 574]

L'ús d'*also* per expressar consecució, prèviament atribuït a aquest marcador per autors com ara Konerding (2002), Alm (2007: 135) o Breindl *et al.* (2014: 898–899), resulta igualment rellevant al corpus estudiat; n'hem trobat 32 casos (18,4 %), entre els quals s'han pogut observar amb claredat dues tendències: o bé el marcador es fa servir dins d'un mateix discurs d'un personatge (5) o bé un segon personatge encapçala amb *also* una conclusió amb relació semàntica de conseqüència, més aviat provisional —i per això diferent de la recapitulació de caire més definitiu que comentem més a dalt—, derivada del discurs del qual acaba de ser receptor (6).

- (5) [DE] »Ich habe keine Zeit!«, sagte Anna Quangel. »Wenn Sie mögen, dann stehen Sie auf, sonst können Sie auch ruhig sitzen bleiben. Mir macht das nichts aus!«
Frau Gerich [...] sagte, immer noch lebenswürdig, aber nicht mehr ganz so verbindlich: »Ganz nach Ihrem Wunsch! Ich werde *also* sitzen bleiben. Sie wollten sagen ...« [p. 168]
- [CA] —No tinc temps! —va dir Anna Quangel—. Si vol, pot aixecar-se també o, si ho prefereix, quedi's asseguda, m'és ben igual!

La senyora Gerich [...] va dir, amb la mateixa amabilitat que abans però ja no tan obsequiosa:

—Com vulgui. Jo em quedaré asseguda. Què m’anava a dir? [p. 163]

(6) [DE] »[...] ich habe zum Beispiel gesehen, dass die Frau saubere Schuhe anhatte, und draußen ist Dreckwetter.«

»Ja«, bestätigt Baldur Persicke, noch verständnislos. bestätigt Baldur Persicke, noch verständnislos. »*Also* muss sie einer hier im Hause versteckt gehalten haben, seit Mittwoch, wenn sie wirklich solange nicht in der Wohnung war, wie Sie sagen.« [p. 153]

[CA] —[...] He vist, per exemple, que la senyora portava les sabates netes, tot i que els carrers estan enfangats.

—Sí —afirma Baldur Persicke, sense comprendre’l. —Per tant, s’ha d’haver amagat en algun lloc de l’edifici des de dimecres, si és veritat que des d’aleshores no ha estat a casa seva, com vostè diu. [p. 148–149]

Finalment, hem identificat 8 casos en què *also* té un valor concessiu envers l’interlocutor. Específicament, hem anotat l’ús del marcador com a senyal de complaença i d’expressió d’acord i complicitat amb l’interlocutor; a (7) en trobem un exemple, extret d’un capítol en què es descriu un interrogatori.

(7) [DE] Nachdem Sie das *also* eingestanden haben... [p. 254]

[CA] Com vostè mateix ha reconegut... [p. 246]

■ 4.2 Funcions del marcador *na*

Tal com reflecteix la figura 2, l’anàlisi dels contextos ens ha permès d’observar cinc funcions principals de *na*, entre les quals trobem les següents: la introducció d’una idea nova (33 %) (Métrich / Faucher 2009: 578), la introducció d’una pregunta directa o indirecta (23 %) (Métrich / Faucher, 2009: 579), la introducció d’una exhortació (20 %) (Métrich / Faucher, 2009: 579–80), la continuació del discurs (11 %) (Zifonun *et al.*, 1997: 398–399) i la introducció d’una salutació (3 %) (Zifonun *et al.*, 1997: 396). Dins d’aquesta última es troben diferents tipus d’actes de parla com ara l’expressió de desig o de dubte, o bé la petició. A sota presentem fragments del text de partida que exemplifiquen aquestes funcions de *na*.

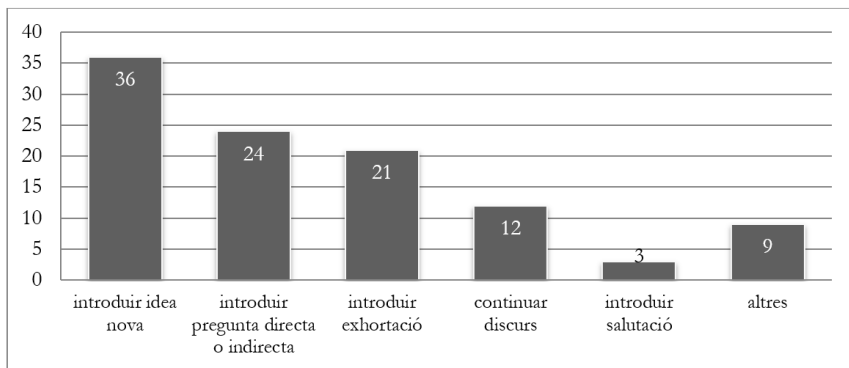

Figura 2. Funcions del marcador *na* al corpus estudiat.

A (8), la interjecció *na* té la funció d'introduir una exhortació. Es pot observar el to insistent i apressat del personatge, el qual fa una pregunta retòrica amb la qual se sobreentén qui és el culpable dels fets descrits. Aquesta descripció del to en què trobem *na* s'adiu amb la definició que el DIEC2 aporta per a la solució de traducció que trobem en català; un enunciat que fa ús de la interjecció impròpia *vinga* (Cuenca, 2002: 322). Aquesta, segons el diccionari normatiu, indica “el caràcter apressat, insistent o durador d'una acció”.

- (8) [DE] »Die Franzosen!«, ruft sie empört. »Redest du dich auf so was raus? Wer hat denn die Franzosen überfallen? *Na* wer, Vater? Sag doch!« [p. 39]
 [CA] —Els francesos! —cria Trudel, indignada—. I això et serveix d'excusa? Qui ha atacat els francesos? *Vinga*, pare, digues, qui? [p. 39]

El marcador *na* pot introduir igualment una salutació. A (9), Eva Kluge saluda de bon matí el jove Kuno i introdueix el seu enunciat mitjançant la unitat esmentada. Així doncs, *na* serveix per entaular una conversa amb un to amigable i col·loquial. A (10), la funció és de nou la d'introduir una salutació, aquesta vegada, però, amb un to que denota mala consciència.

- (9) [DE] »*Na*, Kuno«, fragt sie. »Was gibt's heute?« »Ich will in die Stadt«, antwortet der Junge. [p. 663]
 [CA] —I doncs, Kuno? Què fas, avui?

—Me'n vull anar a la ciutat —contesta el noi—. Vull anar a buscar la nostra arada nova. [p. 634]

(10) [DE] Frau Gesch sagt ein wenig gekränkt: »Na, denn guten Abend oder Heil Hitler — ganz wie den Herrschaften das lieber ist!« [p. 50]

[CA] La senyora Gesch diu, una mica ofesa:

—Bé, doncs bona nit o Heil Hitler, com prefereixin! [p. 50]

A (11), el marcador *na* vol transmetre l'estil fluid de la llengua parlada a la intervenció d'un comissari de policia. L'única funció que aconsegueix el marcador és la d'ajudar a la progressió discursiva.

(11) [DE] Ja, wenn der großmächtige Barkhausen ausgeht, da warten alle schon, dass er was ausgibt! *Na*, ich will dir zehn Mark geben, und nun hau wirklich ab. Glaubst du, ich habe nichts anderes zu tun, als mit dir rumzuquatschen? [p. 309]

[CA] I tant, quan el poderós Barkhausen surt de casa, tothom espera que li pagui alguna cosa. Vinga, et donaré deu marcs i ja pots tocar el dos. És que et penses que no tinc cap altra feina que xerrar amb tu? [p. 298]

A (12), el comissari parla amb un dels policies i introdueix amb *na* informació nova amb la qual expressa la seva voluntat de dur a terme una acció. De fet, Monton hi proposa un enunciat introduït per *bé*, que aconsegueix aquesta mateixa funció; en espanyol, segons el DPDE, *bueno* té com a funció “presentar el miembro del discurso que introduce como un comentario que continúa o vuelve a un tema expresado anteriormente, o introduce uno nuevo”.

(12) [DE] *Na*, sagen wir erst einmal, wegen Abhörens feindlicher Sender. [p. 360]

[CA] Bé, la podem detenir pel fet d'haver escoltat emissores enemigues. [p. 347]

■ 5 La traducció dels marcadors *also* i *na*

La diversitat de funcions dels marcadors estudiats assenyalades a la secció anterior és simptomàtica del repte professional que aquestes unitats suposen per al traductor literari, el qual, si no rep un encàrrec que demani el

contrari, en condicions normals buscarà, al igual que Fallada, la versemblança i naturalitat dels diàlegs ficticis en la llengua d'arribada. En aquesta secció presentem els resultats de l'anàlisi de les solucions de traducció aportades per Monton per als diferents usos de *na* i *also* a *Sol a Berlín*. A partir del recompte de solucions, hem filtrat els resultats d'acord amb la caracterització prèvia de les funcions dels marcadors, per tal d'obtenir resposta a la nostra pregunta de recerca: quins trets dels marcadors semblen influir de manera més decisiva en la tria d'una opció concreta de traducció?

■ 5.1 Solucions per a la traducció del marcador *also* en català

S'han identificat tres grans tipus de solucions⁸ per a la traducció d'*also*: a) la inclusió d'un marcador en català, b) l'alteració de la sintaxi amb una voluntat comunicativa específica, i c) la no-inclusió de cap marca en la versió catalana. Majoritàriament –en un 75 % de casos–, l'enunciat en català inclou un marcador pragmàtic. La figura 3 mostra les opcions adoptades per Monton segons la freqüència amb què es troben a la novel·la. Per als propòsits d'aquest treball, centrat en l'ús de marcadors, agrupem sota l'etiqueta 'Cap marcador' les solucions ii) i iii) esmentades a dalt. El grup 'altres' recull les solucions amb marcadors que només apareixen en una ocasió a la novel·la. Les combinacions de filtres efectuades ens han aportat dades

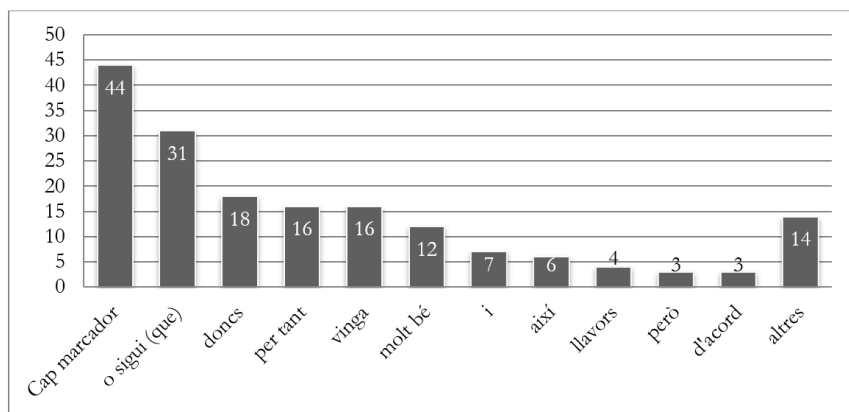

Figura 3. Solucions per al marcador *also* a la traducció de Monton.

8 Sobre aquesta terminologia, cf. Zabalbeascoa (2000).

pel que fa als elements que (aparentment) susciten la tria d'un marcador o d'un altre en català. A continuació comentem una selecció d'aspectes rellevants sobre les solucions trobades

Crida l'atenció el fet que gairebé la meitat dels casos (20, en total) en què Monton opta per transmetre el missatge de partida sense un marcador pragmàtic són exemples d'ús d'*also* com a recapitulador en posició inicial de l'enunciat, tal com ocorre a (13), en què el traductor opta per una oració clivellada en català (exemple de tipus de solució b), així com a (14), que no té cap marca en català (exemple de tipus de solució c).

- (13) [DE] *Also* habe ich doch Angst. [p. 191]
 [CA] El que em passa és que tinc por. [p. 185]
- (14) [DE] *Also*, Herr Schröder geht mit durch die Revierstube [...].
 [p. 261]
 [CA] El senyor Schröder l'acompanyarà a la sortida [...]. [p. 253]

La figura 3, si la comparem amb la figura 1 presentada més a dalt, fa patent que no es dona una correspondència directa entre les funcions i les solucions de traducció, sinó que necessàriament hi ha més factors que influeixen en la tria d'una o altra opció en context. Així, *o sigui (que)*, el marcador pragmàtic més emprat en les traduccions d'*also* de la novel·la estudiada, es fa servir majoritàriament (23 casos) com a recapitulador i reformulador en enunciats amb to marcadament incisiu, com a (15), mentre que només la meitat de casos d'ús de *doncs*, que pot acomplir la mateixa funció recapituladora al text, han estat etiquetats com a pertanyents a enunciats incisius; una etiqueta que pràcticament desapareix per als contextos de *per tant*. Pel que fa al to, volem esmentar també l'ús d'unitats que apareixen una sola vegada al corpus, com ara *faci el favor*, per expressar afectivitat i complicitat amb l'interlocutor, una etiqueta que reben de forma destacable els marcadors *vinga* i *molt bé*.

- (15) [DE] Das ist also ein richtiger Spitzel. [p. 61]
 [CA] *O sigui que* aquest home és un delator [...]. [p. 61]

El tipus de clàusula, en canvi, no té repercussió en la tria d'*o sigui (que)* en la versió catalana. Sí que resulta un factor rellevant, per contra, en la tria de *per tant*, que apareix majoritàriament en declaratives (14 casos), o de *doncs*, que en cap cas apareix en clàusules interrogatives.

Finalment, la posició inicial del marcador en el text de partida restringeix l'aparició de *doncs* (14 casos), *vinga* (12 casos), i *així* i *molt bé* (tots els casos) en el text meta. Aquesta variable, de nou, no sembla decisiva en la tria del marcador més freqüent, o *sigui* (*que*).

■ 5.2 Solucions per a la traducció del marcador *na* en català

En aquest apartat tractem les solucions de traducció per als enunciats que contenen el marcador *na* al text de partida. Ens centrarem en les tres traduccions amb més ocurrencies al corpus: *i doncs/doncs* (13 i 11 casos, respectivament) i *vinga/vinga, doncs/doncs vinga* (9, 1 i 1 cas, respectivament).

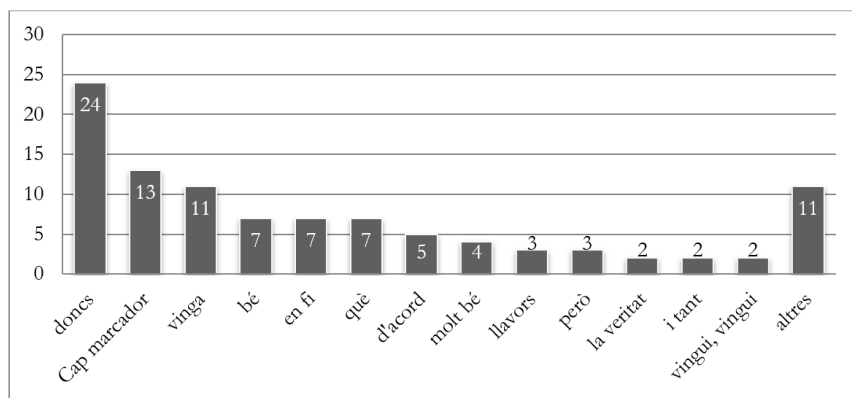

Figura 4. Solucions per al marcador *na* a la traducció de Monton.

El grup (*i*) *doncs* es registra 24 vegades; ha estat l'opció preferida de traducció a l'hora d'introduir idees noves, preguntes o bé ordres. Concretament, hi ha 9 fragments en els quals *doncs* o *i doncs* tenen com a funció introduir una idea nova, 9 en els quals s'introdueix una pregunta directa o indirecta, 4 que introdueixen una exhortació, un que introdueix una salutació i un que permet la continuïtat discursiva. El to que es vol evocar en aquestes clàusules és normalment incisiu, d'insistència o d'èmfasi en els casos en què (*i*) *doncs* té funció exhortativa. S'observa un to incisiu i apel·latiu, així com dubitatiu o inclús d'indiferència quan l'enunciat dels personatges introdueix informació nova o bé pren forma de pregunta directa o indirecta.

Una altra traducció repetida de *na* és *vinga*, també en combinació amb *doncs*, com ara a les expressions: *vinga, doncs* i *doncs vinga*. Els enunciats que presenten una funció exhortativa han estat introduïts 7 vegades per *vinga* i una vegada per *doncs vinga*. El to que el traductor confereix a la veu dels personatges és majoritàriament d'insistència (4 casos), d'èmfasi (2 casos), d'interès (1 cas) i d'impaciència (1 cas). Hi ha un cas en el qual el traductor utilitza *però vinga*. Aquí la solució té la funció de transmetre ànims. En darer lloc, *vinga* introdueix informació nova o bé preguntes directes o indirectes (3 casos) i el to emprat en aquestes clàusules és condescendent, incisiu o bé indica una mostra d'interès per part del personatge.

■ 6 Combinació de *na* i *also* i altres pragmaticalitzacions amb *na*: caracterització al text de partida i solucions de traducció

No és estrany que el marcador alemany *na* aparegui en combinació amb altres unitats; quan això ocorre, el nou marcador pragmaticalitzat pot exercir funcions diferents de les que hem vist fins ara. Dedicuem aquest apartat al marcador *na also*, que conté les dues unitats que són objecte d'estudi en aquest article, així com a les formes *na ja*, *na denn* i *na schön*, per tal d'exemplificar el repte que igualment poden suposar per a un traductor.

Konerding (2004: 213) i Alm (2007: 2) expliquen que les expressions exclamatives del tipus *na also* han perdut el significat original d'*also*. Als diàlegs de la novel·la trobem 6 ocurrencies de *na also*. Les funcions que aquesta unitat duu a terme es poden classificar de la manera següent: continuïtat discursiva amb to crític, reafirmació-exhortació amb to incisiu, reafirmació-complaença, retret amb to incisiu i reafirmació. És interessant de veure que les solucions de traducció no coincideixen en cap cas entre elles al corpus, sinó que semblen obeir directament a aquesta diversitat de funcions i tons de l'enunciat en què el marcador apareix al text de partida. Són, respectivament, *vaja, vaja; vinga, doncs; així doncs; i doncs?; i doncs! i vinga*.

L'expressió *na ja* apareix 9 vegades: 2 en enunciats exclamatius i 7 en declaratius. Aquesta unitat es dona a principi de clàusula i introdueix majoritàriament conclusions, així com actes de parla d'invitació. El traductor ofereix diverses possibilitats a l'hora de traslladar aquesta unitat al text d'arribada: en 3 casos la solució en català és *molt bé*, mentre que la resta de traduccions apareixen una única vegada –*la veritat, caram!, en fi, llavors, doncs sí*–. Només en una ocasió, reproduïda a (16), Monton no ofereix cap marcador que reculli el valor ponderatiu que té *na ja* a l'inici d'aquesta clàusula. Amb tot, la intervenció en català també va encapçalada per un marcador, *de*

fet, que en català compleix la funció que al text de partida correspon al marcador adverbial *eigentlich*.

- (16) [DE] »*Na ja*«, setzte dann Barkhausen schnell hinzu, »eigentlich waren Sie gestern Abend auch energisch [...]« [p. 320]
 [CA] —De fet —va afegir Barkhausen ràpidament— ahir a la nit també va demostrar ser una dona enèrgica [...]. [p. 309]

El marcador *na denn* apareix 5 vegades amb funcions diferents, sempre en posició inicial de l'oració. Aquesta unitat introdueix comiat, informació nova o bé conclusió, sovint en to de resignació. Les traduccions són també variades: *en fi*, *molt bé*, *d'acord* i *doncs res*. Només en el cas que incloem a (17), el traductor opta per un enunciat sense marcador conversacional en la versió catalana. El resultat és un comiat pautat (*Heil Hitler!*) que sembla tenir un efecte més contundent que el que trobem en el text de partida.

- (17) [DE] Hoffentlich geht die Behandlung recht erfolgreich weiter. *Na denn, Heil Hitler!*« [p. 553]
 [CA] [...] espero que el tractament continuï amb molt d'èxit. Heil Hitler! [p. 530]

Per acabar, el marcador *na schön* introdueix acord (6 casos), conformitat (1 cas) i sorpresa (1 cas). En català, la traducció més habitual és *d'acord* quan es pretén mostrar complaença en els fragments dialògics del text de partida. La conformitat o resignació es mostra a través de la unitat *en fi*, mentre que, quan transmet sorpresa, el marcador que s'empra és *caram*.

■ 6 Conclusions

Aquest treball ha presentat resultats de l'aplicació d'una metodologia d'anotació d'un corpus paral·lel alemany-català per a l'estudi dels marcadors pragmàtics. Les solucions de traducció s'han contrastat amb les etiquetes de posició sintàctica, to, funció i tipus de clàusula anotades sobre el text de partida. D'aquesta manera hem aprofundit en la descripció del comportament dels marcadors *also* i *na*, així com de marcadors compostos amb *na*, a la novel·la *Jeder stirbt für sich allein*.

Hem vist que, al text de partida, *also* exerceix majoritàriament la funció de recapitulador, i *na*, la d'introducció d'idees noves. Tots dos marcadors apareixen sovint en contextos en què el personatge que parla té una actitud

incisiva envers l'interlocutor. Hem observat una tendència clara per part del traductor a incloure marcadors en català als fragments que contienien *also* o *na* al text de partida (75% i 88% del casos, respectivament).

Algunes de les solucions trobades semblen restringides per les variables anotades: per exemple, entre les solucions per a *also*, *doncs* apareix quan el marcador es troba en posició inicial al text de partida i mai en clàusules interrogatives; el reformulador *o sigui (que)* té una presència elevada en enunciats marcadament incisius; i *per tant* expressa consecució tan sols en clàusules declaratives. D'altra banda, els diàlegs en què apareix *na* amb funció exhortativa i to incisiu solen traduir-se amb enunciats que inclouen els marcadors *vinga* o *(i) doncs*. Així mateix, el marcador *en fi* introdueix intervencions conclusives o de comiat amb to de resignació, i no es troba en cap cas en oracions interrogatives.

Atès el buit de treballs que se centren en la traducció literària dels marcadors com a trets d'oralitat fictícia en la combinació de llengües alemany-català, com a línia futura de recerca plantejem la compilació i explotació de dades d'un corpus més ampli. Aquest material validaria normes de traducció alemany-català que aquí hem apuntat com a tendències, ja que, en ser més representatiu, podríem aplicar una anàlisi estadística de coeficient d'associació a les variables que hem proposat en aquest estudi de cas. ■

■ Bibliografia

■ Fonts primàries

Fallada, Hans (2011): *Jeder stirbt für sich allein*, Berlin: Aufbau Verlag.

Fallada, Hans (2011): *Sol a Berlín*, Barcelona: Edicions de 1984. Traducció de Ramon Monton.

■ Fonts secundàries

Aijmer, Katrin (1997): «*I think* – an English modal particle», in: Swan, Toril / Westvik, Olaf Jansen (eds.): *Modality in Germanic languages. Historical and comparative perspectives*, Berlin: Mouton de Gruyter, 1–47.

Aja Sánchez, José Luis (2013): *Los racconti romani de Alberto Moravia y el tratamiento del discurso oral en las traducciones españolas y franceses*, Madrid: Universidad Pontificia de Comillas.

- Alm, Maria (2007): *Also darüber lässt sich ja streiten! Die Analyse von also in der Diskussion zu Diskurs- und Modalpartikeln*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Arias Badia, Blanca (2011): «La oralidad fingida en los subtítulos en español y en inglés de la película *Fontane Effi Briest*, de R.W. Fassbinder: Una mirada a la subtitulación de los marcadores del discurso», Barcelona: Universitat Pompeu Fabra (treball de Fi de Màster).
- Auer, Peter / Günthner, Susanne (2005): «Die Entstehung von Diskursmarkern im Deutschen – ein Fall von Grammatikalisierung?», in: Leuschner, Torsten / Mortelmans, Tanja / De Groot, Sarah (eds.): *Grammatikalisierung im Deutschen*, Berlin: de Gruyter, 335–362.
- Bartoll, Eduard (2010): «Marcas de oralidad en los subtítulos en catalán de la película *Das Leben der Anderen*», in: Andújar, Gemma / Brumme, Jenny (eds.): *Construir, deconstruir y reconstruir. Mimesis y traducción de la oralidad y la afectividad*, Berlin: Frank & Timme, 187–217.
- Bernal, Elisenda (2012): «The translation of fictive orality and diastratic variation: appreciative derivation», in Brumme / Espunya (eds.), 155–164.
- Breindl, Eva *et al.* (2014): *Handbuch der deutschen Konnektoren*, vol. 2, Berlin / München / Boston: de Gruyter.
- Brinton, Laurel J (1996): *Pragmatic markers in English. Grammaticalization and discourse functions*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Briz, Antonio / Hidalgo, Antonio (1998): «Conectores pragmáticos y estructura de la conversación», in Martín Zorraquino / Montolio (eds.), 121–142.
- / Pons, Salvador / Portolés, José (coords.) (2008): «Diccionario de partículas discursivas del espanyol», <www.dpde.es> [06.09.2016].
- Brumme, Jenny (2008): «Traducir la oralidad teatral», in: Brumme Jenny (ed.): *La oralidad fingida*, Madrid / Frankfurt: Iberoamericana / Vervuert, 21–64.
- (2012): *Traducir la voz ficticia*, Berlin: de Gruyter.
- / Espunya, Anna (eds.) (2012): *The translation of fictive dialogue*, Amsterdam / New York: Rodopi.
- Cadera, Susanne Maria (2002): *Dargestellte Mündlichkeit in Romanen von Mario Vargas Llosa*, Köln: Romanisches Seminar der Universität zu Köln.
- Casado Velarde, Manuel (1995): *Introducción a la gramática del texto en español*, Madrid: Arco Libros.
- Cuenca, Maria-Josep (2002): «Els connectors textual i les interjeccions», in: Solà, Joan *et al.* (coords.): *Gramàtica del català contemporani*, vol. 3: *Sintaxi*, Barcelona: Empúries, 3173–3237.

- (2004): «Translating interjections: an approach from grammaticalization theory», in: Soares da Silva, Augusto / Torres, Amadeo, Gonçalves, Miguel (eds.): *Linguagem, cultura e cognição. Estudos de linguística cognitiva*, vol. 2, Coimbra: Almedina, 325–345.
- (2006): *La connexió i els connectors*, Vic: Eumo.
- (2008): «Pragmatic markers in contrast: the case of *welb*», *Journal of Pragmatics* 40:8, 1373–1391.
- (2011): «Catalan interjections», in: Payrató, Lluís / Cots, Josep Maria (eds.): *The pragmatics of Catalan*, Berlin / Boston: Mouton de Gruyter, 173–211.
- DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans (2007): *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, <<http://dla.iec.cat>> [07.09.2016].
- Erman, Britt / Kotsinas, Ulla Britt (1993): «Pragmaticalization: the case of *ba'* and *you know*», *Studier i modern språkvetenskap* 10, 76–92.
- Freunek, Sigrid (2007): *Literarische Mündlichkeit und Übersetzung: Am Beispiel deutscher und russischer Erzähltexte*, Berlin: Frank & Timme.
- Fuentes Rodríguez, Catalina (1987): *Enlaces extraoracionales*, Sevilla: Alfar.
- Gili Gaya, Samuel ([1943] 1998): *Curso superior de sintaxis española*, Barcelona: Vox.
- Goetsch, Paul (1985): «Fingierte Mündlichkeit in der Erzählkunst entwickelter Schriftkulturen», *Poetica* 27, 202–218.
- González Condom, Montserrat (2001): «Els marcadors pragmàtics compostos en el relat oral anglès i català», *Caplletra* 30, 73–94.
- (2004): *Pragmatic markers in oral narrative. The case of English and Catalan*, Amsterdam: John Benjamins.
- (2012): «Pragmatic markers in translation», in Brumme / Espunya (eds.), 215–230.
- / Turell Julià, M. Teresa (2004): «Pragmatic discourse markers as multifunctional devices in English and Catalan oral narrative», in: *Proceedings of the Second International Conference on Language Variation in Europe*, Uppsala: Uppsala Universiteit, 181–194.
- González Villar, Alejandro (2015): *Un análisis funcional y descriptivo de los marcadores pragmáticos y su traducción como herramienta en la construcción del diálogo ficticio. Estudio contrastivo alemán-catalán-español en base a tres novelas de Hans Fallada*, Berlin: Frank & Timme.
- Günthner, Susanne / Mutz, Katrin (2004): «Grammaticalization vs. pragmaticalization? The development of pragmatic markers in German and Italian», in: Bisang, Walter *et al.* (eds.): *What makes grammaticalization?*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 77–107.

- Holmes, James S. ([1972] 2004): «The name and nature of translation studies», in: Holmes, James S. (ed.): *Translated! Papers on literary translation and translation studies*, Amsterdam: Rodopi, 67–80.
- Imo, Wolfgang (2012): «Wortart Diskursmarker?», in: Rothstein, Björn (ed.): *Nicht-flektierende Wortarten*, Berlin: de Gruyter, 48–88.
- (2013): *Sprache in Interaktion. Analysemethoden und Untersuchungsfelder*, Berlin / Boston: de Gruyter.
- Konerding, Klaus-Peter (2002): *Konsekutivität als grammatisches und diskurspragmatisches Phänomen*, Tübingen: Stauffenburg.
- Kuryłowicz, Jerzy (1965): «The evolution of grammatical categories», *Diogenes* 51, 55–71 [Reimprès: Kuryłowicz, Jerzy (1975): *Esquisses linguistiques*, München: Wilhelm Fink, 38–54].
- Laviosa, Sara (2003): «Corpora and the translator», in: Somers, Harold (ed.): *Computers and translation*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 105–117.
- Martín Zorraquino, Mª Antonia / Montolío, Estrella (eds.) (1998): *Los marcadores del discurso*, Madrid: Arco Libros.
- / Portolés Lázaro, José (1999): «Los marcadores del discurso», in: Bosque, Ignacio / Demonte, Violeta (eds.): *Gramática descriptiva de la lengua española*, vol. 3, Madrid: Espasa-Calpe, 4051–4213.
- Matamala Ripoll, Anna (2008): *Interjeccions i lexicografia*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Mattsson, Jenny (2009): *The subtitling of discourse particles. A corpus-based study of well, you know, I mean, and like, and their Swedish Translations in Ten American Films*, Gothenburg: University of Gothenburg.
- Meillet, Antoine (1921): *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris: Champion.
- Métrich, René / Faucher, Eugène (2009): *Wörterbuch deutscher Partikeln*, Berlin / New York: de Gruyter.
- Montolío, Estrella (1998): «La teoría de la relevancia y el estudio de los marcadores del discurso», in Martín Zorraquino / Montolío (eds.), 93–120.
- (2001): *Conectores de la lengua escrita*, Barcelona: Ariel.
- Mroczynski, Robert (2012): *Grammatikalisierung und Pragmatikalisierung*, Tübingen: Gunter Narr.
- (2013): «Zur Herausbildung des Diskursmarker *ja*. Grammatikalisierung oder Pragmatikalisierung?», *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 41:1, 127–152.

- Olohan, Maeve (2004): *Introducing corpora in translation studies*, London: Routledge.
- Portolés, José ([1998] 2007): *Marcadores del discurso*, Barcelona: Ariel.
- Ridruejo Alonso, Emilio (2002): «Cambio pragmático y cambio gramatical», *Language Design* 4, 95–111.
- Robles i Sabater, Ferran (2012): «Los marcadores de reformulación alemanes: estudio preliminar», *Revista de Filología Alemana* 20, 159–179.
- (2016): «Metadiskurs und Phraseologie: phrasale Formulierungsmarker im Deutschen und Katalanischen», *Zeitschrift für Katalanistik* 29, 59–79.
- Schiffrin, Deborah (1987): *Discourse markers*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Toury, Gideon (1995): *Descriptive translation studies – and beyond*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Wischer, Ilse (2000): «Grammaticalization versus lexicalization», in: Fischer, Olga *et al.* (eds.): *Pathways of change: grammaticalization in English*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 355–370.
- Zabalbeascoa, Patrick (2000): «From techniques of translation to types of solutions», in: Beeby, Allison *et al.* (eds.): *Investigating translation*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 117–127.
- Zifonun, Gisela *et al.* (1997): *Grammatik der deutschen Sprache*, vol. 1, Berlin / New York: de Gruyter.
- Alejandro González Villar, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Institut für Klassische und Romanische Philologie, Am Hof 1, D-53113 Bonn, <agonzale@uni-bonn.de>.
- Blanca Arias Badía, Universitat Pompeu Fabra, Institut de Lingüística Aplicada / Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge, C/ Roc Boronat, 138, E-08018 Barcelona, <blanca.arias@upf.edu>.